

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Den nyfunna runstenen vid Lilla Vilunda i Upplands Väsby
Jansson, Sven B. F.
Fornvännen 67, 170-179
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1972_170
Ingår i: samla.raa.se

Den nyfunna runstenen vid Lilla Vilunda i Upplands Väsby

Av Sven B. F. Jansson

Kvällen den 19 december 1971 meddelade mig Hugo Sabel, som är riksantikvariens ombud i Upplands Väsby kommun, att en runsten hade påträffats inom det för nybyggnad hårt exploaterade området Vilunda-Smedby i Upplands Väsby. Eftersom Sabel själv hade varit på fyndplatsen och sett stenen, behövde jag inte hysa något tvivel om att det den här gången verkligen rörde sig om en runsten. »Den är stor och den är hel» sade Sabel. Han betonade dessutom att det var viktigt att få fyndplatsen och stenen snabbt undersökta, så att grävningsarbetena inte skulle behöva avbrytas för länge.

Tidigt dagen därpå, alltså den 20 december, reste jag därför upp till byggplatsen, trots att vädret var det sämsta tänkbara för undersökningar av detta slag — blötsnö i riklig mängd och frisk bris. På byggplatsen, som kallas »Smedby, Norra berget», rådde livlig verksamhet. I områdets västra del stod en väldig grävmaskin, och i förarhytten satt den man som hade upptäckt runstenen. Hans namn är Rolf Boström, och han berättade hur det hade gått till, när stenen kom i dagen.

Boström hade till uppgift att med sin effektiva maskin schakta ett dike för en elkabel. Diket skulle grävas i västlig riktning från byggnadsområdet upp mot en skogsbacke. När han hade grävt ett kort stycke av diket, grep maskinen tag i en stor och tung stenbumling. Av stenen hade bara ungefär en decimeter stuckit upp ovan mark. Han lät maskinen vräka upp stenen och lyfta den åt sidan. Då Boström vältrade ned stenen vid högra, alltså norra sidan av diket, vände den sig ett halvt varv. Boström lade då märke till att den sida, som nu hade kommit att ligga vänd uppåt, var ristad. Han anmälde omedelbart sin upptäckt.

Det visade sig vid min undersökning av fyndplatsen att runstenens skolstenar, alltså själva grundstenarna, ännu låg kvar i norra schaktkanten. Dessa stenar låg en dryg meter under den nuvarande markytan. Runstens ursprungliga plats kan alltså exakt fastställas, och man har nu, när

Fig. 1. Den nyfunna Vilunda-stenen på arbetsplatsen. Runstenen ligger till vänster omedelbart innanför staketet. Foto Runverket, Sören Hallgren 1971. — The newly found Vilunda runestone on the work site. The runestone lies to the left, immediately inside the fence.

den nyfunna stenen åter har rests på sin gamla plats, kunnat använda samma skolstenar som då runstenen ursprungligen restes.

Fyndplatsen är av flera skäl intressant. Det är tydligt att stenen har haft sin plats invid den gamla väg som har löpt i sydöstlig riktning till Smedby, en liten väg som ännu kan följas genom skogen. (Jag gick den vägen många gånger, när jag för mer än trettio år sedan undersökte runstenarna i denna trakt. Men nu har man svårt att känna igen sig på Lilla Vilundas marker.)

Runstenen har tydligen tidigt fallit omkull och sjunkit ned i marken. Detta framgår av att den icke har observerats av runforskarna på 1600-talet, vilka granskade två andra runstenar, som befinner sig alldeles i närheten av den nu upptäckta stenen. De andra runstenarna vid Lilla Vilunda finns upptagna redan av Bureus och Rhezelius. Den nu påträffade

stenens ristning måste alltså ha legat dold i jorden i åtminstone fyra hundra år, eftersom den tydligen var glömd redan vid början av 1600-talet.

Det är f. ö. möjligt att med hjälp av fyndomständigheterna konstatera hur stenen har fallit. Den har fallit snett framåt och lagt sig med ristningsytan nedåt. Det stycke som stack upp ur marken har utgjort rotändans ena hörn. Detta visar, att runstenen ursprungligen har vänt ristningsytan åt Ö, alltså åt den gamla vägen, och att stenen har stått på vägens västra sida.

Vid denna väg, på samma gamla bys marker, har också de två nyss nämnda Vilunda-stenarna sin plats. Avståndet mellan dessa sedan länge kända runstenar, som i *Upplands runinskrifter* har numren 293 och 294, är omkring 200 m. Den nyfunna runstenen har stått — och står nu åter — mellan de båda andra. Det har alltså funnits tre runstenar resta i rad efter vägen Vilunda-Smedby. Längst åt N står U 293, i östra kanten av ett stort gravfält. Avståndet till den nyfunna stenen är endast 65 m. Den andra tidigare kända runstenen (U 294) befinner sig omkring 135 m SSÖ om den plats där den nu upptäckta Vilunda-stenen påträffades.

Den nyfunna stenen restes på sin ursprungliga plats i juni 1972 och utgör nu, tillsammans med de två andra runstenarna och det stora gravfältet, en anslående anblick och ett värdefullt och tankeväckande inslag i den eljest helt omdanade Vilunda-miljön. Därmed kan jag övergå till en närmare beskrivning av den hittills okända runstenen.

Stenarten är ljusgrå granit. Stenens hela höjd är 215 cm, höjd över marken 156 cm, största bredden är 94 cm och tjockleken omkring 55 cm. Ristningens höjd är 95 cm. Rotändan är alltså ovanligt väl tilltagen; den mäter hela 120 cm. Största runan är 8 cm, minsta runan 5 cm. Ristningsytan är jämn utan störande ojämnheter. Inga spår av den ursprungliga uppmålningen kunde iakttagas, trots att stenen hade legat skyddad i jorden under så lång tid (se ovan). Ristningen är i stort sett väl bevarad. Dess övre och största del består av en fri och skickligt formad drakkropp. Ristningen begränsas nedtill av ett vågrätt runband, som innehåller huvuddelen av inskriften. Dess fortsättning och avslutning finns ovanför runbandet, i drakens kropp.

Inskrift:

! koplauh | reisti | afR | bonta sn
 5 10 15 20

Gudlaug ræisti æftir bonda sinn

»Gudlög reste efter sin man.»

Fig. 2. Den nyfunna runstenen. Foto Runverket, Gabriel Hildebrand 1972. — The newly found runestone.

Till läsningen: Alldeles i ristningsytans kant, innan inskriften börjar, finns bl. a. en lodrät ojämnhet som ej är huggen. Före 1 **k** är en ojämn fördjupning i ristningsytan; i denna ojämnhet finns ett skiljetecken, som troligen har haft formen av ett kort, lodrätt streck. Samma form har de övriga tre skiljetecknen i inskriften: efter 7 **h** och 13 **i** samt före 17 **b**. 1 **k** är ej stunget; visserligen finns mellan huvudstaven och bistaven en liten grund fördjupning, men den är naturlig. 2 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar. Också 5 **a** och 14 **a** har dubbelsidig bistav. Nedanför bistaven och parallellt med denna går i 5 **a** en ojämn, naturlig skåra. 9 **e** är stunget med en rund punkt. 11 **s** har »stolsform». 12 **t** har bistav även till höger om huvudstaven. I 15 **f** är nedre bistaven lika kort som den övre. Mellan 15 **f** och 16 **r** finns ingen runa, vilket sannolikt skall förklaras av platsbrist. 16 **r** har förlorat högra bistavens nedre del i en kantskada. Före 17 **b**, som inleder den runföljd som står i ornamentsslingan, finns som skiljetecken ett kort, lodrätt streck. Runans bistavar är ej svängda in till huvudstavens topp och fot utan träffar slinglinjerna. 18 **o** har samma form som 2 **o**. 19 **n** har dubbelsidig bistav. 20 **t** har bistav endast till vänster om huvudstaven; till höger om huvudstavens topp finns en svag, grund skåra, som av allt att döma är naturlig. 21 **a** har tydlig ensidig bistav. Mellan 21 **a** och 22 **s** saknas skiljetecken. 22 **s** har formen \downarrow . Mellan 22 **s** och 23 **n** finns ingen runa. 23 **n** har dubbelsidig bistav. Inskriften slutar utan skiljetecken.

Den nyfunna Vilunda-stenen är alltså rest av en kvinna med namnet *Guðlaug* (Gudlög) till minne av den döde maken. Det är då onekligen mycket överraskande, att den döde icke nämns vid namn i minnesinskriften. Förklaringen till detta egendomliga förhållande kan vara att söka i inskrifterna på de två andra, tidigare kända runstenarna vid Lilla Vilunda, U 293 och U 294.

Den sistnämnda Vilunda-Stenen (U 294) står rest, som jag redan har nämnt, vid samma väg som den nyfunna stenen, ett kort stycke längre åt söder. Inskriften lyder:

kuprlauk·lit·stain·hkua iftir·forkun bonta·sin auk kitelfr

Guðlaug let stæin haggva æftir Forkunn, bonda sinn, ok Kættilælf(?)

»Gudlög lät hugga stenen efter Forkunn, sin man, och Kättilälv(?)»

Att det är samma kvinna Gudlög som åsyftas på båda dessa Vilunda-stenar torde man ha rätt att utgå ifrån, även om detta kvinnonamn tydligen har varit vanligt i Uppland under 1000-talet. I uppländska runinskrifter har namnet *Guðlaug* (med biformen *Gullaug*) hittills påträffats 16 gånger.

Genom inskriften på U 294 vet vi i så fall, att Gudlögs man har burit namnet *Forkuðr* (*Forkunnr*), utom här endast belagt 8 gånger i runinskrifternas väldiga förråd av personnamn: U 14 Österås, Munsö sn, U 41 Kumla, Skå sn, U 96 Edsberg, Sollentuna sn, U 126 Över-Järva, Solna

Fig. 3. U 294 Lilla Vilunda, Foto Runverket, Gabriel Hildebrand 1972.

sn, U 409 Lövestaholm, S:t Olovs sn, U 829 Furby, Giresta sn, U 939 Uppsala och *Danmarks Runeindskrifter* n:r 345 Simrishamn.

Förklaringen till att den dödes namn ej sättes ut på den nu upptäckta minnesstenen kan då vara, att Gudlög och ristaren har funnit detta överflödigt, eftersom den döde makens namn Forkunn redan stod ristat på den andra, närbelägna Vilunda-stenen, som hon också hade låtit rista till Forkunns minne.

Anmärkningsvärt är emellertid att Gudlög tydligen har gett två olika runmästare i uppdrag att rista de två minnesstenarna efter sin man, ty förutsättningen för min förklaring av att den dödes namn saknas i den nyfunna inskriften är givetvis, att de båda runstenarna har rests ungefär samtidigt eller åtminstone att U 294 redan stod på sin plats, när den nyfunna stenen ristades. Det som nu komplicerar saken är att den nyfunna stenen däremot enligt min mening otvivelaktigt är ristad av samme mästare som den tredje, längst åt N resta Vilunda-stenen (U 293). Man skulle därför vara böjd att förmoda, att det i stället vore dessa två runste-

nar som hade rests vid samma tillfälle. Därtill kommer, att inskriften på U 293 talar om »dessa stenar», vilket onekligen leder tanken till den nyfunna runstenen. Inskriften på U 293 förtjänar att återges i sin helhet redan av det skälet, att namnet Forkunn förekommer där också, alltså namnet på Gudlögs man:

! forkuþr × auk | þurir | lata | reisa | steina | þisa | eftir | faþur sn | ketil | kop hialbi + ant | hns |

»Forkunn och Tore låta resa dessa stenar efter sin fader Kättil. Gud hjälpe hans ande.»

De två bröderna har alltså rest »dessa stenar» till minne av sin fader Kättil. Eftersom Forkunn Kättilsson nämns först kan man räkna med att han har varit den äldste av Vilunda-bröderna. Det är av allt att döma han som gifter sig med Gudlög, ty att det på Vilunda vid ungefär samma tid skulle ha funnits två män med namnet Forkunn är mycket osannolikt. Att Gudlög först skulle ha varit gift med Kättil och sedan med hans son Forkunn är uteslutet. Under sådana omständigheter kan ej uttrycket »dessa stenar» syfta på U 293 och den nyfunna runstenen, trots att båda stenarna enligt min uppfattning är ristade av samme mästare. Innan jag ger mig i kast med ristaren, skall jag försöka besvara frågan: Vad åsyftades med uttrycket »låta resa dessa stenar», om därmed icke kan menas U 293 och den av Gudlög resta nyfunna stenen?¹

U 293, alltså minnesstenen efter Kättil, Forkunns fader, Gudlögs svärfar, står alldeles i kanten av det vackra Vilundagravfältet, som enligt arkeologernas mening med säkerhet kan dateras till vikingatiden. (De utgrävningar som på grund av en tidigare exploatering på Vilunda mark blev nödvändiga, visade att gravarna tillhörde denna sena tid.) Det stora gravfältet vid runstenen beskrives i Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering av år 1952 på följande sätt: »Gravfält, bestående av c:a 15 högar, c:a 81 runda, fyllda stensättningar och 3 rektangulära fyllda stensättningar och 1 rest sten ... Den resta stenen som står i gravfältets NÖ hörn är c:a 1,4 m h, 0,7 m br och int. 0,5 m tj (triangulär toppyta).»

Denna bautasten är ovanligt ståtlig; det är överraskande att finna en så

¹ Helt uteslutet är naturligtvis ej att det kan ha funnits ytterligare en runsten vid Lilla Vilunda, alltså en fjärde runsten. Uttrycket »dessa stenar» kunde i så fall syfta på denna fjärde runsten. Jag nämner denna möjlighet dels för fullständighetens skull, dels därför att det finns en uppgift i *Rannsakingarna* (1667-87), som i detta sammanhang har ett visst intresse: »Hoos Ammundh i Wjylunda finnes ehn Runasteen i Spijsmunnen insatt, hwadh deen månnde betyda finnes aff dess Inscription» (se *Rannsakingar efter antikviteter*, bd 1, 1960, s. 71.)

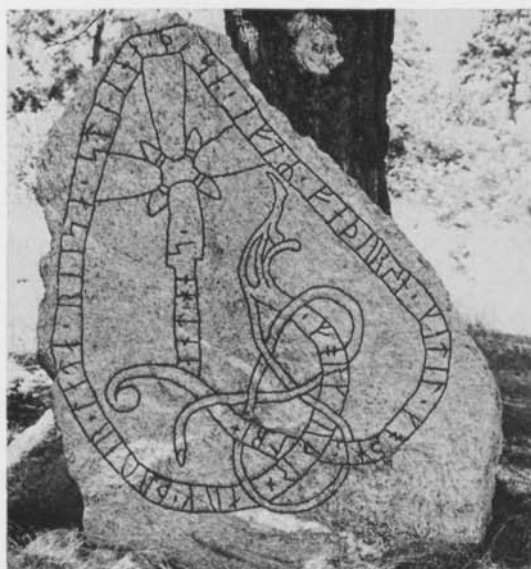

Fig. 4. U 293 Lilla Vilunda. Foto Runverket, Gabriel Hildebrand 1972.

Fig. 5. Bautastenen i gravfältet vid Lilla Vilunda. Foto Runverket, Gabriel Hildebrand 1972.
— The monumental stone in the gravefield at Lilla Vilunda.

reslig bautasten, avsevärt högre än runstenen, i ett uppländskt gravfält från vikingatiden. (Bautastenen är resligare än vad som uppges i ämbetets fornminnesinventering; den mäter 177 cm, runstenen 156 cm.) Stenen står rest endast 45 m N om U 293.

Såvitt jag förstår är det åtminstone möjligt, att uttrycket »dessa stenar» åsyftar U 293 och bautastenen. I så fall har sönerna Forkunn och Tore, trots att de tydligen varit kristna, följt den gamla traditionen att begrava sin fader Kättil i hembyns ättebacke och där resa en bautasten till hans minne. Dessutom har de rest runstenen, och de har då gett en av traktens mest berömda runristare uppdraget att rista minnesorden efter fadern. Inskriften är visserligen osignerad, men den ristare det här gäller har en utpräglad personlig stil, som möjliggör en säker attribution.

I *Upplands runinskrifter* 1 (1940-43, s. 474) har jag framhållit, att U 293 »otvivelaktigt» har ristats av Visäte. Den meningen hade f. ö. redan Erik Brate uttalat i *Svenska runristare* (1926). De för Visäte karakteristiska dragen återfinns på den nyfunna Vilunda-stenen. Såväl huggningsteknik och stavning som runformer och skiljetecken visar slående överensstämmelse

med U 293 och med av Visäte signerade ristningar. I denna del av Uppland finns alla de ristningar som Visäte har signerat; till dessa trakter har ristarens verksamhet huvudsakligen varit förlagd.

Här skall jag inskränka mig till att beröra en enda karakteristisk överensstämmelse mellan den nu upptäckta runstenen och U 293.

Namnet *Guðlaug* har ristats på ett egendomligt sätt i den nyfunna Vilunda-inskriften: **koplah** för väntat **kuþlah**. Förleden **kop-** skulle snarast återge ett *Gōð-*, men något namn *Guðlaug* är ej känt. Något som helst tvivel om att det är namnet *Guðlaug* som här åsyftas av ristaren behöver man ej hysa. Till Visätes originella drag hör nämligen, att han just i ordet *Guð* brukar **o**-runan i stället för **u**-runa. På U 293 finner man ett belysande exempel på detta: **kop hialbi** osv. (se ovan s. 176). På samma egendomliga sätt ristade han ordet i ett par av sina signerade ristningar: U 74 Husby, Spånga sn: **kop hialbi | ant hans + auk + kos mopir uisti + risti** *Guð hialpi and hans ok Guðs modir. Viseti risti*. U 337 Granby, Orkesta sn: **+ kop : hialbi + ant þaira + uiseti + risti + runa þisa**.

I ett avseende skiljer sig emellertid den nyfunna Vilunda-stenen från U 293, nämligen när det gäller ornamentiken. Medan Visäte på U 293 följer ett hos honom vanligt mönster med ett kors som det dominerande ornamentet och inskriften placerad i en ormslinga, löpande längs stenens kanter, och runor även i korsstammen, är den nyfunna stenens ristningsyta täckt av en vacker drakslinga; och här är inskriften placerad i ett vågrätt band, som nedtill utgör gräns för ristningen. Man får lätt det intrycket att Visäte, när han ristade Gudlögs sten, har påverkats av ett »modernt» stilideal. Ur stilhistorisk synpunkt gör kanske den nyfunna runstenen ett något yngre intryck än U 293, men stilspekulationer av det slaget är ofta mycket riskabla. Det torde vara bättre att försöka förklara de båda ristningarnas olika utformning med att Visäte har strävat efter omväxling. Han har ej velat ha två i stilen helt likartade ristningar i omedelbar närhet av varandra. Visäte har t. ex. undvikit upprepning, när han ristade dubbelmonumentet vid Torsätra (U 613 och 614). Också där avviker den ornamentala stilen i påfallande grad på de båda runstenarna.

Det rimligaste är enligt min mening, att runstenarna vid Vilunda har rests i följande ordning:

Först har Forkunn och Tore rest U 293 och bautastenen i ättebacken till minne av sin fader Kättil. Bröderna uppdrog åt Visäte att rista stenen.

Därefter lät Gudlög, som hade blivit gift med Forkunn, rista U 294 och den nyfunna runstenen efter Forkunn. Anmärkningsvärt är att hon

valde två olika ristare för den uppgiften. När det gällde den nu påträffade stenen, vände hon sig till Visäte, alltså till samme runmästare, som hennes man en gång hade anlitat för att rista minnesmärket efter sin döde fader Kättil. Av detta förhållande framgår, att antingen har Forkunn dött tidigt eller också har Visäte verkat länge som runristare.

Gudlög hade i detta fall anledning att vara nöjd med sitt val av ristare. Den nyfunna Vilunda-stenen hör enligt min mening — trots inskriftens för oss beklagliga knapphet — till Visätes mera tilltalande verk.

Summary

In December 1971 a surprising find of a large runestone was made in Upplands Väsby. This runestone, which came to light in the course of building works at Lilla Vilunda, had evidently been originally erected on an old road from Vilunda to Smedby. Along this road, on the land of the same ancient farmstead, are two other runestones, U 293 and 294.

The newly found stone was erected on its original site in June of this year.

The inscription reads: "Gudlög erected this stone to the memory of her husband."

It is surprising that the name of the dead man is not mentioned in the inscription. This can be explained by the fact that his name occurs on one of the other runestone nearby (U 294) which Gudlög also erected in memory of her husband. His name is Forkunn. This name is also found on runestone U 293, erected by Forkunn and his brother to their father Kättil. Thus Gudlög was married to Forkunn Kättilsson of Vilunda.

The newly found, very beautiful runestone was according to the author certainly carved by the well-known master Visäte, the same man who carved U 293, erected by Forkunn to his father.